

El Mètode paremiològic i la seva productivitat. Aplicació a Refranes glosados i Tirant lo Blanc

JOSEP GUIA I MARIA CONCA
Universitat de València

Si un lector de textos literaris té competència paremiològica, serà capaç de detectar-hi la presència de parèmies, malgrat el diferent grau de codificació que l'autor els hi hagi donat segons la intertextualització que n'hagi fet en cada cas, la qual pot oscil·lar des de la reproducció completa de la codificació més estàndard, precedida fins i tot d'una marca d'inserció acreditativa de la seva condició parèmica —«Bé és veritat l'exemple vulgar qui diu *per natura caça ca*» (*Tirant lo Blanc*, c. 22), on la marca *exemple vulgar* ens anuncia la proferència del proverbi—, fins al simple esment incomplet i tangencial de la unitat fraseològica (segons diverses operacions possibles dins del sistema de la llengua: permutacions, substitucions pronominals, modificacions gramaticals...), on l'alteració de la parèmia requereix una especial complicitat per part del lector que, en reconèixer-la, enriquirà la percepció i l'evocació, no solament d'allò dit sinó de les possibilitats significatives de la mateixa parèmia —«Deixau-me primer parlar ab ella, i segons ella cantarà així li respondré» (*Tirant lo Blanc*, c. 225), on el text evoca el proverbi *segons canta lo capellà li respon l'escolà*, ja usat anteriorment al mateix *Tirant* (c. 151).

La localització de les unitats fraseològiques (proverbis, locucions, frases sentencioses, estilemes d'autor...) inserides en un text és una tasca plaent, comparable a la troballa de bolets en un bosc, que pot servir per a diverses finalitats: compilar-los, documentar-los, comparar-los i estudiar-los diacrònicament i sincrònicament (en una mateixa llengua o en llengües diverses), analitzar-ne les funcions discursives, etc. Entre totes aquestes línies de recerca i d'estudi, ens interessa ara, en especial, ocupar-nos de la comparació de textos a través de llurs concordances fraseològiques. Això és el que hem acordat denominar *mètode paremiològic* (Conca, 1994), el qual es manifesta força eficaç per al descobriment de fonts, atribucions d'autoria, relacions de plagi, indagació de traduccions..., en la mesura que unes mateixes unitats fraseològiques, sobretot proverbis, apareixen usades en uns i altres textos.

El mètode consisteix a focalitzar l'atenció i la memòria en unitats fraseològiques, més o menys codificades, fer-ne el seguiment i retrobar-les allà on siguin intertextualitzades. Això és més senzill i més rendible que fixar-s'hi només en el lèxic —unitats lingüístiques massa petites, molt abundants, que ocupen un lloc excessiu en la memòria i que són poc significatives en llurs concordances— o en passatges temàtics —difícils, per extensos, de memoritzar en llur literalitat i poc significatius en les seves repeticions: per exemple, la contarella que Tirant recita a la Viuda Reposada, al capítol 265, és un eco de la novel·leta II.4 del *Decameró*, però no podem assegurar, donada la seva diversitat textual, que en sigui un plagi. Les unitats fraseològiques, però, són més fàcils de recordar, tant temàticament, perquè tenen significació, com literalment, perquè estan codificades, de manera que llur ús repetit, en un autor o en autors diversos, ens proporciona una informació valuosa sobre l'estil, la competència fraseològica i, en definitiva, la identitat de l'autor que hi ha al darrere. A

més, moltes vegades s'esdevé que, a partir de la localització de manlleus paremiològics o fraseològics, hom descobreix altres préstecs i concordances més extensos, que els embolcallen, com així ens ha passat en estudiar els plagis fraseològics —i, a partir d'ells, no fraseològics— de les *Històries troianes* presents al *Tirant* (Conca & Guàrdia, 1995).

* * *

Refranes famosíssimos y provechosos glosados és un recull de proverbis inserits en un text de caire didàctico-moral, del qual es coneixen diverses edicions castellanes, a partir de la de Fadrique de Basilea (Burgos, 1509). Es té notícia d'una edició catalana, impresa a Barcelona, l'any 1511, segons l'anotació que en féu Hernando Colom al *Regestrum* de la seva biblioteca, amb la següent indicació referent a títol i autor: «Refranes en prosa catalana glosados por mosen Dimas, prevere», per la qual cosa podem deduir que la coberta del llibre devia dir: *Refranys glossats per mossèn Dimas, prevere*, sense perjudici que hi figurés, també, la concreció en prosa (plana o catalana), que diferenciaria el llibre d'altres on els refranys anaven rimats o glossats en llatí.

El llibre consta d'una breu introducció seguida de dotze capítols temàtics que responen al propòsit d'alliçonar un jove per a la vida civil. Aquesta finalitat *burgesa* és, justament, un dels trets de modernitat d'aquest llibre, a més del fet de ser el primer tractat didàctico-moral en què un tal alliçonament es fa *només* a partir dels proverbis vulgars i no de sentències bíbliques ni de savis i filòsofs. El text s'organitza mitjançant la inserció de proverbis, que sumen un total de 280. Al capítol novè s'inclouen sis contarelles, que porten un proverbi de cloenda, i una part final formada per un enfilall de proverbis precedits de la fórmula «Déu te guard, fill...» i variants. Els proverbis van precedits de marques d'inserció, cohesionadores del text i reveladores de la intenció amb què hi són utilitzats: a l'entremig, hi ha les «glosses», que tenen com a finalitat donar coherència al fil temàtic més que no explicar cada refrany.

L'estudi dels proverbis i de les glosses de *Refranes famosíssimos* (que es diran *Refranes glosados*, a partir de l'edició de 1524), ens ha permès de demostrar que es tracta d'una traducció d'un text original català, bé manuscrit o bé imprès, en una hipotètica edició valenciana anterior a 1509, com apunta J. Romeu al pròleg de *Els primers reculls de proverbis catalans* (1996). A l'obra original de mossèn Dimas, que participà als certàmens literaris valencians de 1474, 1487 i 1488 (Ferrando, 1983), potser no tots els proverbis figuraven codificats en català i, tal vegada, n'hi havia alguns en italià, aragonès o castellà.

La catalanitat originària dels proverbis —n'hem triat tres per capítol— la podem observar en el quadre següent, on a la columna de l'esquerra figura la codificació castellana de 1509 —la qual apareix corregida a les edicions posteriors, en alguns casos, per tal de fer-la més comprensible— i, a la de la dreta, les previsibles codificacions catalanes del text de mossèn Dimas, per a la formulació de les quals hem tingut en compte la documentació paremiològica existent en cada cas i l'estudi diacrònic de cada proverbi (Conca, 1994). Cal advertir que la correspondència castellana d'un determinat proverbi no era sempre una traducció de la catalana usada per mossèn Dimas, sinó la codificació que ja circulava en castellà, sovint equivalent a la d'altres llengües romàniques.

(I.1) Palabra no se puede tornar pues que es dicha	Paraula no.s pot tornar pus que.s dita
(I.10) Si quieres que digan bien de ti, no digas mal de ninguno	Si vols que diguen bé de tu, no digues mal de nengú
(I.13) A mal capellán, mal sacristán	A mal capellà, mal escolà
(II.3) Viene ventura a hombre que se la procura	Ve ventura a hom que la's procura
(II.11) Más són los amenazados que los heridos	Més són els amenaçats que ls nafrats
(II.12) Comereys puerco y mudareys de acuerdo	Menjareu porc e mudareu d'acord
(III.2) Al enfornar, se hazen los panes tuertos	Al enfornar, los pans se fan geperuts
(III.8) Amor de niña, agua en cestilla	Amor de donzella, aigua en cistella
(III.13) Lo que la muger quiere, Dios lo quiere	Ço que la dona vol, Déu ho vol
(IV.8) Miedo guarda viña	Por guarda la vinya
(IV.9) Quien te haze fiesta quien no la suele hazer, o te quiere engañar o te ha menester	Qui.t fa festa que no la sol fer, o.t vol enganyar o t'ha menester

(IV.14) Bueno es missar y casa guardar	<i>Bo és missar e casa guardar</i>
(V.6) De mal justo vino el conejo, y diablos leváronse el pellejo	<i>De mal just vingué l'anyell, e diables se'n portaren la pell</i>
(V.9) Quien dineros tiene, alcança lo que quiere	<i>Qui ha diners, ha tota res</i>
(V.14) Dar a sant Pedro, y no tanto que hombre se aya de yr tras él	<i>Donar a sant Pere, e no tant que hom li haja d'anar darrere</i>
((VI.9) A juego forçado no le cale muestra	<i>A joc forçat, no hi cal mostra</i>
(VI.17) Nunca hará casa con arcs	<i>Mai farà casa ab arcs</i>
(VI.19) Harre, déxale dezir	<i>Arre, deixa'l dir</i>
(VII.3) De buena casa, buena brasa	<i>De bona casa, bona brasa</i>
(VII.12) No da quien ha, mas quien vezado lo ha	<i>No dona qui ha, mas qui veat ho ha</i>
(VII.17) Del pan de mi compadre, buen pedaço a mi ahijado	<i>Del pa de mon compare, bon tros a mon fillol</i>
(VIII.3) Quien no da lo que duele, no ha lo que quiere	<i>Qui no dona ço que dol, no ha ço que vol</i>
(VIII.6) En chica casa y en largo camino, se conoce el buen amigo	<i>En llong camí e estreta maisó, coneix hom son companyó</i>
(VIII.12) Dos pardales en una espiga, nunca liga	<i>Dos pardals en una espiga no fan lliga</i>
(IX.2) Halló çapato de su pié	<i>Trobà sabata de son peu</i>
(IX.4) Más amo asno que me lleve, que cavallo que me derrueque	<i>Més m'estime ase que m porte, que cavall que m derroque</i>
(IX.29) Gran mal es de la viña como torna a ser majuelo	<i>Gran mal és de la vinya com torna a ser mallol</i>
(X.3) Mejor es deseo que fastío	<i>Millor és desig que fastig</i>
(X.10) Bien demanda quien bien sirve	<i>Bé demana qui bé serveix</i>
(X.25) Mal de muchos, conorte es	<i>Mal de molts, conhort de tots</i>
(XI.5) Como la sardina de Blanes, que saltando del fuego dió en las brasas	<i>Com la sardina de Blanes, que fugint del foc donà en les brases</i>
(XI.13) O rico o penjado	<i>O ric o penjat</i>
(XI.21) Embia hombre sabio y nada no le digas	<i>Tramet home savi e res no li digues</i>
(XII.5) Más vale ser tuerto que ciego	<i>Més val ser tort que orb</i>
(XII.13) Del mal que hombre teme, de aquel se muere	<i>Del mal que hom té por, d'aquell se mor</i>
(XII.16) No te agrade hombre rallador ni asno bramador	<i>No t'agrade home rallador ni ase bramador</i>

Pel que fa a les glosses, també són detectables molts catalanismes lèxics i fraseològics, com ara: *todos tiempos*, provinent de l'adverbi català *tostemps* (en la prosa castellana de l'època s'hi usa *siempre*); *mucho a menudo*, traducció de l'expressió catalana *molt sovint*; *arreatamiento de contemplación*, trasllació de la locució verbal catalana, ja documentada en Eiximenis: *arrapada en contemplació* 'transportada extàticament'; *en cuenta de nada*, que procedeix de l'expressió *en compte de no res*, utilitzada diverses vegades al *Tirant*; la frase «porque si tú mismo de ti no has cura, ¿cómo quieres que otro tenga ansia de ti?» intertextualitza la locució catalana *tenir ànsia i cura*, d'abundant documentació medieval; anàlogament, la frase «muchas vezes las gentes traeran juego de ti, *rentando la vida y obras tuyas*» recull la traducció de l'expressió catalana *rentant la vida i obres tues*, de manera que, en ser gairebé incomprensible en espanyol, *rentando* fou canviat per *rebatando* en edicions posteriors; a l'enunciat «no seas avaricioso: haz que *se pare la bolsa* y no ayas miedo, que si bien untas las manos a los juezes...» s'ha traduït *parar la bossa*, 'preparar-la, obrir-la', de forma literal, quan en castellà aquest significat de *parar* ja no era usual i, per tant, *parar la bolsa* passava a tenir, contràriament, el significat 'aturar-la, tancar-la'; etc.

* * *

L'autoria del *Tirant lo Blanc* és un tema obert —entre l'atribució exclusiva a Joanot Martorell (segons la declaració de la dedicatòria de la novel·la) i la compartida per ell amb Martí Joan de Galba (segons que diu el colofó) o amb un altre o altres *acabadors*—, però cap de les hipòtesis formulades fins avui en donen una explicació convincent, exempta de contradiccions. Així, la presència d'una seixantena de fragments d'obres de Joan Roís de Corella (1435-1497) al *Tirant lo Blanc* —coneguda a partir dels treballs de Moll (1934), Riquer (1947, 1949), Miralles (1977, 1991), Badia (1989), Garriga (1991), Chiner (1991) i Hauf (1993)— s'ha justificat pels mateixos investigadors —Riquer, Badia, Hauf...— dient que les obres de Corella implicades en tals préstecs

eren obres de joventut, escrites amb anterioritat a la mort de Martorell, esdevinguda abans de l'abril de 1465, el qual, així, n'hauria tingut coneixement i hauria pogut fer-ne els plagis, en la seva escriptura completa (?) del *Tirant* durant els anys 1460-64.

L'estudi de la fraseologia del *Tirant* (Guia, 1995), ens ha dut, mitjançant l'aplicació del *mètode paremiològic* de recerca de concordances fraseològiques, a la localització de més d'un centenar de nous manlleus corellians en el *Tirant* (Guia, 1996b), provinents igualment de l'obra profana de Corella i que, per tant, caldria afegir a la suposada operació de redacció i plagi duta a terme abans de 1465. Tanmateix, les localitzacions de concordances entre obres religioses de Corella, escrites després de la mort de Martorell, i el *Tirant*, invaliden la hipòtesi susdita i obren el pas a noves interpretacions, com és la de poder atribuir l'autoria de la novel·la a Joan Roís de Corella. No és aquest el moment d'extendre'ns en tot de consideracions externes sobre els enigmes que resol l'atribució del *Tirant* a qui, de fet, era l'escriptor per antonomàsia de la literatura catalana, a la València de la segona meitat del segle XV. Ens hem de limitar, doncs, a aportar uns quants exemples de l'aplicació del nostre mètode, basant-nos en la realitat tangible dels textos existents i de les concordances que s'hi detecten.

L'estilema construït sobre el parell lèxic *pilar / recolzar* o *sostenir*, és usat per Corella en referir-se a la verge Maria, en el poema *Vida de la verge Maria* (anterior a 1474): «O, fort pilar hon tot lo món recolsa!»; a la Magdalena, en la *Istòria de santa Magdalena* (posterior a 1482): «fon pilar hon recolza tota natura humana»; al rei de Tunis, en el capítol 347 del *Tirant*: «lo pilar qui sostenia tota la Barberia»; a la verdadera amor, en la *Història de Leànder i Hero*: «recolzant tan gran pes damunt lo pilar de la verdadera amor»; i a Tirant lo Blanc, en els capítols 472 i 474 del *Tirant*: «lo pilar en lo qual lo nostre estat segurament recolzava» i «mort és lo pilar qui sostenia la cavalleria!»

Una altra concordança a tres bandes, entre l'obra profana de Corella, el *Tirant* i l'obra religiosa —i una altra evidència, doncs, que al *Tirant* no la hi posà Martorell—, la tenim en una expressió codificada —«...als seus peus portava ales»—, que podem situar entre l'estilema d'autor i la locució, donant-se la circumstància que, al *Raonament de Telamó e d'Ulixes*: «Fugint, no ab seus passos, car la temor als seus peus portava ales» i a la *Istòria de santa Magdalena*: «Corregué la Santa elevada, que lo goig als seus peus portava ales», n'apareix la codificació completa, mentre que al *Tirant* figura escurçada: «No ab seus passos, car la temor en llurs peus portava» (c. 229) i «Car la temor no la porte als peus» (c. 337), on es pot observar, gràcies al context lingüístic, que provenen del *Raonament*.

L'expressió metafòrica segons la qual els *sospirs* expiren dels *retrets* del cor o de l'ànima, és un estilema prou característic, present en diverses obres de Corella, tant en les religioses: «Ab làgremes que la sua cara venerable regaven e un gran sospir que del retret del seu cor procehia» (*Història de Josep*); «En los retrets de la encesa conçiència», «Ab aquest temerós reuel, dins lo retret del seu humiliat cor» i «No podia, lo piadós Príncep, tenir les làgrimes dins los retrets dels ulls tancades» (*Istòria de santa Magdalena*); com en les profanes: «Entrant en los retrets de l'entristida pensa» (*Parlament en casa de Berenguer Mercader*); «Algun pensament en los retrets de la sua pensa afligint la turmentava», «Un sospir que dels retrets del cor de la plorosa Hero espirant partia» i «Del retret de la mia ànima sospirs, sens delliber meu, espiren» (*Història de Leànder i Hero*). I no cal dir que també la trobem al *Tirant*: «Tot lo que he dit ni diré [...] estojau-ho dins los llocs més secrets de la vostra ànima» (c. 119), «E un sospir que dels retrets del cor de Tirant espirant partia» (c. 240), «E dels pits de Tirant un suau sospir sortí» (c. 269), «Com Tirant véu així parlar la donzella,[...] llança un desmoderat sospir, qui fon eixit del retret del seu cor» (c. 357) i «Car del retret de la mia ànima dolorosos sospirs expiren» (c. 474). Algú, contrari recalçant a l'autoria de Corella, podria dir que aquesta metàfora entra al *Tirant*, al capítol 240, plagiada per Martorell de la *Història de Leànder i Hero* (Carbonell, 1973: 171) i que, després, ja se li va quedar enganxada als retrets del pensament, usant-la igualment Martorell i Corella, cadascun pel seu cantó. Això, però, es contradiria amb el fet que, al capítol 474, Martorell tornaria a fer-ne un altre manlleu, provinent igualment de HLH (Carbonell, 1973: 178), la qual cosa provaria que no l'havia feta seva;

efectivament, aquesta mena d'estilemes no es deixen manllevar i adoptar així com així, sinó que formen part de tot un estil personal i potser intransferible.

La localització, en l'obra de Corella, de diverses variants de l'expressió «més angèlica que humana» —un estilema que ha estat considerat com una mena de signatura de Martorell, per Martí de Riquer (1992:186-187)—, ens permet d'aportar una altra prova de la presència de Corella en el *Tirant*, tret que hom defensí que Corella l'havia copiat de Martorell i l'havia fet seu, la qual cosa és poc probable, perquè Corella ja l'usava abans de la mort del príncep de Viana (1461) i el continuava usant després de la de mossèn Francí Aguilar (1482) i perquè, a més, els passatges on s'intertextualitzen les expressions formades al voltant de la contraposició, o la juxtaposició, dels termes *angèlica* i *humana* són molt diversos, de manera que els usos de tals frases no hi són fruit de prèstecs ni manlleus. Les obres on figura aquest estilema són la *Vida de santa Anna* (dues recurrències), la *Sepultura de mossèn Francí Aguilar* i la *Istòria de santa Magdalena*, entre les religioses, i el *Debat epistolar amb el príncep de Viana* i el *Triümf de les dones*, entre les profanes. En les deu recurrències que n'hi ha al *Tirant* (cs. 60,68,119,125, 228, 315, 326, 448, 452, 463), totes elles detectades per Riquer, la del capítol 315 inclou el mot «natura», la qual cosa duplica la concordança amb les dues recurrències de la *Vida de sanata Anna* i amb la del *Debat epistolar amb el príncep de Viana*. Així mateix, seguint aquest fil, en altres dos capítols del *Tirant* trobem: «Natura angèlica no us podia dar millor consell...» (c. 225), «Vós sou de natura angèlica...» (c. 229) i també a la *Istòria de santa Magdalena*: «Goig infinit de natura angèlica», a l'ensem que observem com l'adjectiu *angèlic* sembla ser bastant del gust de Corella: «esperit angèlic», «angèlica paraula», «angèlica milícia» (*Vida de santa Anna*), «angèlica melodia», «angèlica forma» (*Sepultura de mossèn Francí Aguilar*), «angèlica ànima», «angèlica entonació», «angèlica vida», «angèlica milícia», «angèlica veu» (*Istòria de santa Magdalena*), etc., la qual cosa continua concordant amb el *Tirant*: «angèlica cara», «angèliques mans», «angèlics ulls», «angèlica figura», «angèlic saber», «angèlica bondat» (cs. 119, 129, 133, 400, 424, 453). Al *Libre de contemplació de Déu*, de Ramon Llull, ja figura «natura angèlica e humana» (Colom, 1982-85:I,109b), cosa que, junt amb altres concordances que hem detectat, ens permet de conjecturar que aquesta obra de Llull era ben coneguda de Corella.

Així, doncs, alguns del ítems de la literatura comparada que els investigadors malden per descobrir, com ara fonts, plagis, autories, manlleus, traduccions, concordances..., poden ser abordats amb relatiu èxit a partir del *mètode paremiològic*, en l'aplicació del qual és important el suport informàtic. El nostre mètode aporta a altres tècniques de caracterització d'estils i de determinació d'autories, basades en mètodes computacionals a partir del lèxic (Holmes, 1985), una informació més significativa qualitativament, ja que les sèries de concordances fraseològiques es manifesten més productives.

* Aquest treball d'inscriu en el projecte d'investigació 1388 de la Universitat de València.

BADIA, L. (1989): «De la *Faula* al *Tirant*, passant, sobretot, pel *Llibre de Fortuna e Prudència*». Barcelona, *Quaderns Crema*, deu anys: 17-57.

CARBONELL, J. ed. (1973): Joan Roís de Corella, *Obra profana*. València: Albatros.

CHINER, J. (1991): «Batalla a ultrança per Joanot Martorell», *A sol post*, 2: 83-127.

COLOM, M. (1982-85): *Glossari general lul·lià* (5 vols). Palma: Moll.

CONCA, M. (1994): *Teoria i història dels proverbis catalans. Aplicació a l'estudi d'un corpus paremiològic del segle XVI*. Tesi doctoral, Universitat de València.

CONCA, M.; GUIA, J. (1995): «Manlleus fraseològics de la traducció catalana de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne al *Tirant lo Blanc*», *VI Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani*. Sardenya, pendent de publicació.

— (1996): *Els primers reculls de proverbis catalans*. Barcelona: Abadia de Montserrat.

FERRANDO, A. (1983): *Els certàmens poètics valencians*. València: Inst. Alfons el Magnànim.

- GARRIGA, C. (1991): «Caldesa i Carmesina: Roís de Corella plagiat en el *Tirant lo Blanc*», *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 17-27.
- GUIA, J. (1995): «Introducció a la fraseologia del *Tirant*». *Afers*, 20: 129-142.
- (1996a): «L'autoria del *Tirant*: de Martorell a Corella», *Serra d'Or*, 434: 56-59.
- (1996b): *Descobrint l'autor del «Tirant lo Blanc»: de Joanot Martorell a Joan Roís de Corella*, pendent de publicació.
- HAUF, A. (1993): «*Tirant lo Blanc*: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana», *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)*, (v. II). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 69-116.
- HOLMES, D.I. (1985): «*The Analysis of Literary Stile. A Review*» *J. R. Statist. Soc.*, 148, Part 4: 328-341.
- MIQUEL I PLANAS, M. ed. (1913): *Obres de J. Roís de Corella*. Barcelona: Biblioteca Catalana.
- MIRALLES, C (1977-78): «Raons de Mirra en boca d'Esperança (Sobre un plagi de Roís de Corella en el *Tirant lo Blanc*)», *Boletín de la RABLB*, XXXVII: 141-147.
- (1991): «Raons de Mirra en boca de Carmesina (Encara un altre plagi de Roís de Corella en el *Tirant lo Blanc*)», *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 5-16.
- MOLL, F.B. (1934): «Rudiments de versificació en el *Tirant lo Blanc*», *Bolletí del Diccionari de la llengua catalana*, XV: 169-172.
- RF (1509): *Refranes famosíssimos y provechosos glosados*. Burgos: Fadrique de Basilea. Reproducció en edició facsímil per M. García Moreno, Madrid, 1922.
- RG (1524): *Refranes glosados, en los quales qualquier que con diligencia los quisiere leer hallará proverbios y maravillosas sentencias y generalmente a todos muy provechosos. Assí que de pequeño compendio podrán sacar crescido fructo*. Burgos: Alonso de Melgar.
- RIQUER, M. de, ed. (1947): J. Martorell i M. J. de Galba, *Tirant lo Blanc*. Barcelona: Selecta.
- RIQUER, M. de (1949): *Nuevas contribuciones a las fuentes del "Tirant lo Blanc"*. Barcelona: Biblioteca Central de la Diputació de Barcelona.
- RIQUER, M. de, ed. (1969): J. Martorell i M. J. de Galba, *Tirant lo Blanc* (2 vols.). Barcelona: Seix Barral.
- RIQUER, M. de (1992): *Tirant lo Blanch, novela de historia y de ficción*, Barcelona: Sirmio.
- WITTLIN, C. (1991): *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

